

AHISKA-POSOF AĞZI İLE DEDE KORKUT BOYLARINDA ORTAK SÖZLER-II

 Yunus ZEYREK

Dölbent. “Kırk yigidine dölbent saldı, el eyledi.”33. Bu kelime, bildiğimiz *tülbent* anlamındadır. Ahıska-Posof ağzında da genç hanımların, gelinlerin başlarına örttükleri beyaz bez anlamında olup *dölbent* şeklinde telâffuz edilmektedir.

Ağ ban ev. “Ağ ban evine ağ otağına geri döndü.” 120. Dede Korkut Kitabı’nda ç o k geçen bu söz, düzenli ve süslü ev anlamında kullanılmaktadır. Ahıska-Posof ağzında bu şekilde bir söz olmamakla birlikte bunun zıt anlamlısı olan *kara-ban* sözü herkes tarafından bilinmektedir. *Kara-ban*, üç tarafı kaba duvar ve üstü örtülü olup alet edavat konulan yer anlamındadır. Bir zamanlar *kara-ban*’ın içi ve önü harmandı. Yağmur yağacağı sırada dövülmekte olan saplar çabucak *kara-bana* doğru toplanır, güneş çıkınca kolaylıkla tekrar harmana yayılır ve dövülürdü.

Kaşga. “Tepel Kaşga aygırına Dundar bindi.”36. Dede Korkut’ta sadece bu şekilde geçen söz, Ahıska-Posof ağzında da kullanılmakta ve altında bir miktar beyazlık bulunan at ve keçilere kaşga/kaçxa denilmektedir.

Yesir. “Boyu Uzun Burla Hatun yesir gitdi.”37. Türkiye Türkçesinde *tutsak* anlamında kullanılan *esir* kelimesi, Dede Korkut’ta olduğu gibi Ahıska-Posof ağzında da *yesir* şeklinde kullanılmaktadır. Posoflu Âşık Fakir’inin Ahıska Ağzı’ndaki şu dördlükte görüyoruz:

*Ahıska’ydı burda ellerin hası
Yakıldı ataşa şennigi nâsı
Kurtuluncaya dek çekecek yası
Yesir olmuş canı elden gidiyor.*

Halâl. “Kırk ince belli kızilen Kazan’un halâlını tutmuşuz.”38. “Beni bunda geliüp halâlîğe alur mısın, dedi.” 97. *Haram*’ın zıt anlamlısı olarak Türkiye Türkçesinde de kullanılan *helâl*, Dede Korkut Kitabı’nda olduğu gibi Ahıska-Posof ağzında da *halâl* şeklinde kullanılmaktadır. Burada *halâl*, ‘nikâhla alınmış hanım, helâlî’ anlamındadır.

Haranca. “Kolu budı haranca uzun, baldırları ince, Kazan Begin dayısı At Ağızlı Aruz Koca...” 61. Ahıska-

Posof ağzında büyük çuvala *haran* denildiği gibi çok iri, büyük anlamında kuvvetlendirme göreviyle de kullanılır. “Koca haran gibi bir yer.”

Börk. “Başımdaki borkümce gelmez bana.”40. Başa giyilen külâh veya kalpak anlamındaki *börk*, Ahıska-Posof ağzında aynı anlamda kullanılmaktadır. Hanak’ta bir köyün adı Börk’tür. “Keçe borkli, azgun dinlü, kuzgun dilli kâfir çıka geldi.”126. Kars-Arpaçay’a bağlı bir köyün adının Kecebörk olduğunu da burada zikretmeliyiz.

Tutam. “Altmış tutam gönderüni ne öğersin murdar kâfir; kızılucuk degenegümce gelmez bana.”40. *Tutam*, elin eninden ibaret olup Ahıska-Posof ağzında bir ölçü birimi olarak kullanılmaktadır. Elle tutulabilen miktar anlamındadır. Dede Korkut’ta da bu anlamda kullanılmıştır.

Degenek. “Kızılucuk degenegümce gelmez bana.”40. Türkiye Türkçesindeki *değnek*, Dede Korkut’ta olduğu gibi Ahıska-Posof ağzında da *degenek* şeklinde kullanılmaktadır. “Degenegi alıp davarın ardından getdi.” “O herif ey bir degenegi hax ediyér!” Bu cümlede *degenek*, *dayak* anlamındadır.

Yola düşmek. “Konur atını ökçeledi, kâfirin geçdiği yola düşdi, gitdi.”43. Dede Korkut Kitabı’nda *yola çıkmak*, *yola koyulmak* anlamında geçmektedir. Bu deyim, aynı şekilde ve aynı anlamda Ahıska-Posof ağzında da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Toklı. “Semüz koyun arık toklı senin kapından kâfirlere vermedüm.”47 Ahıska-Posof ağzında bir yaşına gelmiş erkek koyuna *toklı* denilmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda da bu anlamda ve aynı şekilde kullanılmıştır. “Bu güzün toxlılar ey para etdi.”

Muhkem bağladı. “Arabaya muhkem urganla sardılar.”272. Bu cümlede bir şeyi sağlam bir şekilde bağlamak anlamında kullanıldığı gibi, “Ol yigit üzerine muhkem kara şiven oldı.”154. cümlesinde *kuvvetli* anlamında kullanılmıştır. Aynı anlamlarda ve *möhgem* şekliyle Ahıska-Posof ağzında da kullanılmaktadır. Aslında Dede Korkut metnindeki kelimeyi bu şekilde okumak da mümkündür.

Atlanmak. Ata binip hareket etmek demektir. “Kalın Oğuz begleri atlandılar, Bayburt Hisarına çapar yetdiler.”119.

Ahıska-Posof ağzında da bu anlamda ve aynı şekilde kullanılmaktadır. “Yüz kişi birden atlanıp yola çıktılar.”

Sançmax. Dede Korkut Kitabı’nda iliştiirmek ve saptlamak anlamında kullanılmıştır. “İki dalusından cengele sancun.”51. Başka bir cümlede ‘and içme’ anlamında kullanılıyor: “Kılıcıma doğranayım, oxuma sancılayım.”97. Ahıska-Posof ağzında da aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kulun. “Hey ana, arabî atlar olan yerde bir kulunu olmaz mı olur.”53. “Kuluncuğum aldurmuşam, kişneyeyim mi.”138. Ahıska-Posof ağzında atın henüz doğmuş yavrusuna *kulun* denir. İkinci cümlede bir anne kendi oğlunu *kuluncuğum* diye anmaktadır. Atın doğurması da *kulunlamak* sözüyle ifade edilir. Dede Korkut Kitabı’nda da aynı anlamda kullanılmıştır.

Tutsun. “Yigitlüğüm seni tutsun.”55. Bu sözdeki tutmak fiili, Ahıska-Posof ağzında “Etmek, Kur’an gözümi tutsun.” yemin sözünde görülmektedir.

Yazux. Dede Korkut Kitabı’nda “Beglige doymadım, özüme yazuh.”55. şeklinde geçen bir hayıflanma sözüdür. Kelimenin son ünlüsü *ı* değil *u* şeklindedir. Ahıska-Posof ağzında da aynı şekil ve anlamda kullanılır: “Yazux benim emeğime, yazux benim gençluğuma...”

Dak. “Üç yıla dak taşı düşdüğü yerin otı bitmezdi.”56. cümlesinde *-a dak* sözü, üç yıla kadar demektir. Ahıska-Posof ağzında kullanılan *-e tax* sözü de aynı anlamdadır. “Sabağa tax yuxlamadı.” Bu ifadenin *sabağa-çan*, *sabağa-tan* şekilleri de var. Kelimenin bazen *tan* şekline de tesadüf edilir. Çıldırli Âşık Şenlik’in bir koşmasında şöyle geçer:

*İsder ihtiyar ol isder nevcivan
Bu dünyada bâki kalan öğünsüzün
Meraksız fikirsiz gamsız her zaman
Başa-tax şâd olup gülen öğünsün.*

Bu dörtlüğün son mısraında geçen *başa-tax* sözü, *başa-tan* olarak da görülmektedir. İkisi de doğrudur ve *sonun kadar* anlamındadır.

Acığı tutmak. Bu söz çok öfkelenmek, hiddetlenmek demektir. “Acığı tutanda bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlı Bügdüz Aman çapar yetdi.”61. Bu söz, aynı şekil ve aynı anlamda Ahıska-Posof ağzında da kullanılmaktadır. “Çok inat biridir; acığı tuttu mi bir iş yapmaz!” “Bunnari, benim acığıma ediyer. (Bunları beni kızdırmak için/inadıma yapıyor.)

Beşik kertme. “Benim kızım Bay Büre Beg oğluna beşik kertme yavuklu olsun, dedi.”68. Beşik, öteden beri bilinen bir kelimedir. Beşik kertme deyimi ve onunla ilgili gelenek, Ahıska-Posof yöresinde olduğu gibi

yakın zamana kadar Anadolu’da da yaşamaktaydı.

Kavat oğlu kavat. “Mere kavat oğlu kavatlar, ata dururken oğul elini mi öperler!”73. Dede Korkut Kitabı’nda çok sık olarak karşımıza çıkan *kavat* ve *kavat oğlu kavat* sözleri Ahıska-Posof ağzında da yaşamaktadır. Aslı Arapçada *kavvad* olan bu kelime Türkçede *kaltaban*, *arsız*, *gayretsiz*, *korkak* anlamlarında kullanılmıştır.

Evermek, köçürmek. “Oğlı olan evermiş, kızı olan köçürmüş!”79. Evlenmek sözü, Ahıska-Posof ağzında Anadolu Türkçesinden farklı kullanılır. Kısaca ifade etmek gerekirse erkek *evlenir*, kız *köçer*. Dede Korkut Kitabı’nda da aynı şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

Oda. “Beyrek odasında yigitlerle yeyüp içerde.” 294. “Kazan vardı, odasına girdi.”299. Ahıska-Posof ağzında “oda” bir evin özenle düzenlenmiş, evin büyüğüne ayrılmış yahut hatırlı misafirlerin konuk edildiği bölümüdür. Dede Korkut Kitabı’nda da bu anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Aşmak. “Bin dahi aygır getirün kim heç kısırağa aşmanış ola.”84. Ahıska-Posof ağzında at, manda, sığır ve koyun gibi hayvanların çiftleşmesinde erkeğin hareketi *aşmak* fiiliyle ifade edilir. Dede Korkut Kitabı’nda da aynı anlamda kullanılmıştır.

Bögelek. “Hay oğul Karçar, adama üşer bögelek gibi bunaldur, ol bir yavuz canavardur.”86. Bilhassa sıcak yaz günlerinde hayvanlara musallat olan kan emici bir kaba sinektir. Bazı köylerde *bızık* da derler.

Bunğalmak- “Azgun dinli kâfir bunaldı, oka girdi.”132. Bu cümlede görülen ve nazal *n* ile yazılmış olan *bunalmak/bunğalmak* Ahıska-Posof ağzında da *bunğalmak* şeklinde telâffuz edilir. ‘Donguz’ (domuz) kelimesi de bunun gibidir.

İnleme/ingleme. “Bir gece döşeginde katı katı inledi, âh etdi.”241. Bu kelimedeki *n* sesi de, Ahıska-Posof ağzında nazal *n* şeklinde yani *ng* şeklinde telâffuz edilir. Dede Korkut Kitabı’nda da bu sesle kullanıldığı görülmektedir.

Anmak/anğmak: “Yemek içmek arasında begler seni anđı.”292. Ahıska-Posof ağzında anmak fiili nazal *n*’nin yumuşak *g* şekliyle telâffuz edilir: anğmak. “Onun adını bile anğmiyerim.”

Segirtmek: “Çoban koyunun önüne segirtti.”214. Ani ve hızlı bir şekilde koşmak anlamına gelen bu kelime, koşmak fiilinden daha çok kullanılır. “Onu görünce hama segirdip yaxasından qapdım!” “Önüne segirtti.” cümlesindeki nazal *n* Ahıska-Posof ağzında “ög” şeklinde kullanılmaktadır: “Öğüne segirtti.”

Ayağına düşmek. “Beyregün ayağına düşdiler.”118. Yalvarıp yakarmak anlamındaki bu deyim öteden

beri bilinmektedir. Ahıska-Posof ağzında daha da katmerlenerek "Elen ayağan düşmüşim." şeklinde kullanılır.

Başı göti belirsiz. Tepegöz boyunda şöyle bir cümle var: "Gördiler kim bir ibret nesne yatur, başı göti belürsüz."215. Buradaki "başı göti belirsiz" sözü, şekli şemaihi bozuk, normal olmayan bir hâli ifade etmektedir. Bu sözü Ahıska-Posof ağzında da görüyoruz. "Na başı belli na göti." derler.

İlki. "Giderek kafirün ilkısına geldi."98. Hayvan sürüsü anlamına gelen bu kelime Dede Korkut'ta olduğu gibi Ahıska-Posof ağzında da at sürüsü anlamında kullanılmaktadır.

Qaravul. "Dokuz tümen Gürcistan ağzuna varup kondı, karavulluk eyledi."235. Bu kelime, gözetlemeci, bekçi anlamında Ahıska-Posof ağzında da mevcuttur.

Bunda, onda. "Bunda minnetle almaktan ise onda babam yanında minnetsüz almak yegdür, dedi."72. Dede Korkut Kitabı'nda birçok yerde geçen bu kelime burada, orada anlamlarında kullanılmıştır. Ahıska-Posof ağzında da aynı şekilde kullanılmaktadır.

Kırgın girmek. "Dere-lerde kâfire kırgın girdi."152. Bu cümlede kırgın girdi sözü, hepsini yok edici bir ölüm anlamında kullanılmıştır. Bu söz, Ahıska-Posof ağzında bilhassa hayvanlar arasında görülen salgın için kullanılır: "Bu sene tavuxlara qırğın girdi, bir tene qalmadı!"

Muti olmak. "Biz Kazan'a asi olduk, sen dahi bize muti ol, dediler."299. Buradaki muti olmak sözü, kabul etmek, tabi olmak anlamındadır. Ahıska-Posof ağzında da aynı şekil ve aynı anlamda kullanılmaktadır. "Qaynanasına muti olan gelin ey gelindür."

Yayla, Yaylamak. "Ağam Beyregün yaylastıydı. Ağam Beyrek gideli yaylarım yok."102. Ahıska-Posof yöresinde yayla ve yaylacılık hayatın ayrılmaz bir bölümüdür. Yayla hayatına yaylamak derler: "Yaylada bu sene de yayladux, seneye kim sağ kim öli..."

Kol. "Sağda oturan sağ begler, sol kolda oturan sol begler."109. Bu cümledeki kol, 'taraf, yön' anlamındadır. Ahıska-Posof ağzında da aynı şekil ve anlamda kullanılmaktadır: "Her biri bir qoldan işe başladılar."

İt. "İtinizin adı Barak degül miydi?"113. Köpek yerine kullanılan it ve değil yerine kullanılan degül, Ahıska-Posof ağzında görülen tipik kelimelerdendir.

Saz. "Kova kova saza düşürdü; sazi oda vurdular."118. Saz, bataklık yerlerde biten ve hasır dokunan kaba bir ot cinsidir. Dede Korkut'ta olduğu gibi Ahıska-Posof ağzında da bu anlamda kullanılmıştır. Hatta doğrudan doğruya yer adı olarak da kullanılır.

Meşe. "Meşe gibi karardı."126. Burada meşe, tıpkı Ahıska-Posof ağzında olduğu gibi orman anlamındadır.

Manramak, manraşmak. "Kuzucağı manraşıp bile geçti; kuzucağım aldurmuşım, manrayayım mı?"138. Burada manramak fiili hayvan böğürmesi anlamındadır. Buradaki n de nazal n (ng)'dir. Dede Korkut'ta koyun melemesi anlamında kullanılmaktadır. Dede

Korkut'taki man-ra-mak, Ahıska-Posof ağzında man-qır-mak şeklini alıyor ve 'manda böğürmesi' anlamında kullanılıyor: "Camuşlar manqırriyér."

Bukağı. "Ağır bukağı topucağın döger diyeyim mi?"145. Bukağı, otlamakta olan atların ayak bileğine geçirilen ve zincire bağlı demir köstektir. Ahıska-Posof ağzında bu kelime muxavi olarak telâffuz edilmektedir.

Sındırmak. "Ben Oğuz'u sındırmıştım."230. Bu kelime, sindirmek, korkutmak anlamında Ahıska-Posof ağzında da kullanılmaktadır: "Adamı sındırmışlar, ağzından bir söz çıxmıyer."

Ucundan. "Bir yigid senin ucundan aramızdan ek-sildi."299. Görüldüğü gibi ucundan sözü, "yüzünden" anlamında kullanılmıştır. Ahıska-Posof ağzında da aynı şekilde ve aynı anlamda kullanılmaktadır: "Bu işler onun ucundan oldi."

Öteki gün/öteğün: "Dün yok öteki gün evin bundan geçdi."46. Aynı şekilde Ahıska ağzında mevcuttur: "Misafirler dün yox öteğün getdiler."

Kapı baca. "Beglerbeği olan Kazan divanında buna hiç kapı baca yoğidi."253. Bu cümlede "kapı baca yoktu" sözü, teklifsizce, istediği zaman girip çıkmaya işaret ediyor. Ahıska-Posof ağzında bu söz ev ve evin ekli kısımları anlamında kullanılır. "Kapı bacayı temizledik. Biz yaylaya gidiyoruz, kapı bacaya mukayyet ol."

Ayakyolu. "Taşra ayakyoluna çıkdı."255. "Ayakyolu" Burada olduğu gibi Ahıska-Posof ağzında da

yüznumara, tuvalet anlamında kullanılmaktadır. Yine Dede Korkut Kitabı'nda geçtiği gibi buralarda da modern evler yapılmadan önce ayakyolu evin dışında, 'taşra'da bulunurdu.

Ağzın için, dilin için. "Ağzın için öleyim oğul, dilin için öleyim oğul."257. Dede Korkut Kitabı'nda evlât, kardaş ve gelin için söylenen bu sevgi sözleri Ahıska-Posof ağzında da aynı şekil ve aynı anlamda kullanılmaktadır. "Ölem ağzan, ölem dilen" şekilleri de var.

Gelin getirmek. "Ulu oğluna dahi görkli gelin getürdi."270. Ahıska-Posof ağzında da kızın evlenmesi *köçmax* veya *gelin getmax*; oğlanın evlenmesi *evlenmax*, *gelin getürmax* şeklinde ifade edilir.

Sarvan, Bekdemür. "Kaytabanum güdende sarvanım mısın?"268. Deve çobanı anlamına gelen *sarvan* kelimesini, Ahıska-Posof ağzında *Servan* şekliyle ve erkek ismi olarak görüyoruz. Bunun gibi, "Egni bek demür donun bana ver."244. cümlesindeki *Bekdemür* de bir erkek ismi olarak kullanılır.

Yorga. "Hem ölülerinizin yorgasına binerem."273. Atın *rahvan* gezişine Ahıska-Posof yöresinde de *yorga* derler.

Kalan. "Geri kalan begler hep gelsin, dedi."293. Bu cümlede geçen *kalan* kelimesi Türkçede kullanılan *diğer* anlamındadır. Ahıska-Posof ağzında da aynı şekilde mevcuttur. "İki *alaca inek dursun, qalannari hep satax.*"

Kanına susamak. "Mere herze merze söyleme, kanına susanma, gel and iç, dedi."296. Bu deyim *belâ aramak* anlamında kullanılmaktadır. Ahıska-Posof ağzında da aynı şekil ve anlamda kullanılmaktadır. Burada şu hususa da dikkat çekelim: Türkiye Türkçesinde kullanılan *susamak* fiili Dede Korkut'ta olduğu gibi Ahıska-Posof ağzında da *susanmak* şeklinde kullanılmaktadır.

Kaçan/haçan. "Kurd kaçan haber verse gerek!"45. Burada *nasıl, nasıl ki* anlamında kullanılan *kaçan*, bir ses farkıyla aynı şekilde yörede kullanılmaktadır. "Haçan ki *fizzah ediyer dağ taş seda veriyerdi.*" Aynı kelime, bir de şöyle geçiyor: "Bayındır Hân'ın *divanına kaçan istese varur, gelürdi.*"253. Burada *ne zaman* anlamında kullanılmıştır.

He mi. "Adavet bağladılar he mi?"291. 'Değil mi?' anlamındaki *he mi* sözü de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yonma. "Yonma ağaç tanrılı kâfir."280. Ahıska-Posof ağzında da "*yontma*" sıfatı, t sesi düşerek kullanılır: "*Evin ön duvarımı sade yonma taşdan yapdux.*"

Mushaf. "Mushaf getürdiler, sen dahi and iç dediler."295. Ahıska-Posof yöresinde Kur'an-ı

Kerîm'e genellikle Misaf (Mushaf) denilir. Bir yemin sözü olarak şu söz sık kullanılır: "*Misaf gözümi tutsun ki...*"

Vurmak. "Gürzlerin omuzlarına vurdular."283. Bu cümlede "vurmak" fiili 'yüklemek' anlamındadır. Bu anlamda Ahıska-Posof ağzında sık kullanılmaktadır: "*Ata on put lazudi vurup yola düştüm.*" (lazut=mısır).

Ağız. Dede Korkut Kitabı'nda "*Gürcistan ağzı, Karadervend ağzı*" gibi ifadelerde görülen bu kelime 'hudut, sınır' anlamında kullanılmaktadır. Ahıska-Posof ağzında da aynı şekilde mevcuttur. "*Mavisaz'ın ağzında davar otarmışim.*"

Ala. Dede Korkut Kitabı'nda *ala göz, ala ev, ala sayvan, ala dağ, ala gönder, ala leşker, ala yılan, ala yorgan, ala kollu sapan, ala başlı keçi* vs. tamlamalarda görülen *ala* kelimesi, 'alaca, rengârenk, benekli' gibi anlamlar ifade etmektedir. Bu kelime Posof'tan derlediğimiz bir manide şöyle geçer:

*Bu meşa ala meşa
Gün qalxa kölge düşe
Beni yardan edanın
Evına şivan düşe.*

Dede Korkut'ta gördüğümüz "*Yaradan hakkıyçün, dinin için*" gibi bazı söz kalıplarını da bu arada zikredebiliriz.

Netice itibariyle şöyle kısa bir değerlendirme yapabiliriz. Dede Korkut destanları, 'eski Anadolu Türkçesinin de izlerini taşıyan Azerbaycan Türkçesiyle yazıya geçirildiği' görüşü öteden beri kabul edilmektedir. Biz de, bu destanları anlatan veya yazanın Ahıska-Posof-Artvin ağzından da haberdar olduğuna dair görüşümüzü ilâve edebiliriz. Zira Ahıska-Ardahan bölgesi, Azerbaycan ile Anadolu arasında gerek coğrafi bakımdan gerekse dil ve kültür bakımından bir geçiş yeri teşkil etmektedir. Dede Korkut destanlarını ömür boyu aşkla okuduğuna şahit olduğumuz ve bu sahada araştırmalar yapmış, kafa yormuş merhum bilgin Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu, bu kitabın, 1390'lı yıllarda Timur'un batıya doğru yürüdüğü sırada Kars taraflarından kaçıp Osmanlı toprağına sığınan muhacir ozanların ağzından Amasya veya Sivas'ta yazıya geçirildiği kanaatindedir. Bu destanlardaki dil ve üslubu göz önüne alınca, bu görüşün isabetli olabileceği düşünülmektedir.